

Х.

Лицар чести.

З початків відродження католицької літератури.

(З приводу книжок Маріяна Здзеховського про Франсуа Шатобріяна).

(Докінчення).

IV. Боротьба на два фронти.

Здавалось би, що з хвилею повороту Бурбонів Шатобріян займе якесь високе становище. На жаль людину, за з'єднання якої побивався Наполеон, зігнував король, якому він промостив шлях до трону. При королівському дворі серед хмари карієристів, що ще вчора служили Наполеонові, не було місця для Шатобріяна. Він був гордий, штивний, несміливий. Не вмів примінюватися до малих справ і малих людей. Готовий до отвертої боротьби не вмів знизитися до ролі хитрого інтриганта і ріжних „премудрих“ махінацій. Тому і тепер життя його було як давніше — незалежністю, боротьбою і злиднями.

У тих часах після реставрації Бурбонів Шатобріян був трагічно самотній. Не розуміли його і роялісти, і колишні революціонери. Шатобріян був монархістом, але одночасно з тим розумів це, чого не розуміла більшість реакційно настроєних роялістів. Він розумів духа часу і нові його потреби, що домагалися співучасті громадянства в правлінні державою. Але одночасно з тим він твердо стояв на становищі легітимізму і розумів, що упадок Бурбонів — це поворот до нової революційної неволі, до панування якогось нового деспота в роді Наполеона. Для правих він був надто революційний, бо обстоював законну, конституційну монархію, для лівих він був надто реакційний, бо боронив засади монархізму не з вибору, не з волі народу, але з Божої ласки. Ціла політична діяльність Шатобріяна після реставрації — це вперта і безнастанна боротьба на два фронти: проти правих в обороні конституції і гварантованих нею громадянських прав, і проти лівих, що короля Франції хотіли заступити „королем французів“.

При кожному нещасті, що стрічало династію Бурбонів, Шатобріян як „дворянин нещастя“ боронив справи короля пером і словом, брошурами, в часописах та промовами в Палаті Парів, що був її членом. В часі „Сто днів“ Наполеона Шатобріян як прсвізоричний міністр внутрішних справ редагує призначений для оборони короля „Юрналь ініверсель“. Після смерти Людвига XVIII. (1823. р.) пише брошуру на повитання нового короля п. з. „Король вмер, хай живе король!“ Після абдикації Карла X (1830 р.) сам один одинокий, ніколи не піддержаний, виголосує промову в Палаті Парів, боронить справи династії і виступає проти кн. Людвига Пилипа Орлеанського, що іменованний намісником королівства саме сягав по корону „короля французів“. Одночасно відкидає всі пропозиції Людвига Филипа, що гаряче бажав мати

за собою Шатобріяна. Коли опісля демагоги у парламентах поставили два внески, один, щоби Бурбонам заборонити поворот до краю, а другий, щоби їх в разі повороту карати смертю, Шатобріян в обох випадках вертає з провінції до Парижа та у двох брошурах, що розійшлися у величезному числі, боронить справи Бурбонів.

Доки Бурбони були при владі, не розуміли вартости Шатобріяна. Замість зробити його прем'єром міністрів, іти за його радою, вони за кожним разом намагалися його позбутися з Парижа. Отже раз іменують Шатобріяна амбасадором у Берліні (1820 р.), другий у Лондоні (1822 р.), третій у Римі (1828 р.). Кожна така місія — це було почесне вигнання для цього, що в очах народу був синтезою старої і нової Франції, традиції і поступу, для цього вірного оборонця династії, що після липневої революції сам один ішов за політичним похороном династії як пес вбогого за домовиною свого пана. В той час, коли для Шатобріяна не було місця в Парижі, нікчемні люди в роді Талейрана і Фуше займали високі і впливові становища. Раз тільки через короткий час Шатобріян був міністром заграничних справ (1823 р.). На цьому становищі він дав доказ своєї політичної далекоглядности і рішучости: інтервенцією в справі еспанської революції (1820—24) скріпив повагу Франції, а в пожарі війни об'єднав революційну наполеонську армію з білим бурбонським прапором. Таксамо блискучі були його раніші виступи на Конгресі у Вероні (1822 р.), де зєднав для справи Франції царя Александра I. і у тінь поставив Метерніха. Пляни Шатобріяна як міністра заграничних справ були широкі: дотягнення кордонів Франції до Рейну, визволення Греції, створення монархії у Новому Світі та унія церков. Для більшости своїх плянів найшов собі авторитетне опертя в особі царя Александра I. Своім вістрям діяльність Шатобріяна зверталася проти Англії. Та люди, що тоді стояли на чолі Франції, не могли здогонити сміливих задумів свого міністра і не тільки, що не дали йому їх здійснювати, але знищили навіть те, що він зумів придбати для Франції еспанським походом. Гірке було життя цього велитня серед карлів...

Але прийшов час, коли Бурбони оцінили вірність Шатобріяна та висловлювали це у формі, що дала йому повне вдовolenня і винагородила всі його давні кривди. Вже в 1831 р. король Карло X., що був на вигнанні, передає Шатобріянові через колишнього свого прибічника кн. Леві 20.000 фр. на покриття видатків, що їх зробив як амбасадор в Римі на репрезентацію. Коли згодом Шатобріян відвідав Карла X. в 1833 у Празі в справі матері малолітнього його внука, пізнішого Генриха V., король приймав його ласкаво. Він цинив відданість Шатобріяна, але не в силі був зрозуміти його політичної програми. Щойно в 1842 р. Генрих V. в доказ своєї пошани прислав Шатобріянові своє погруддя і просив прийняти річну пенсію пара Франції у сумі 12.000 фр. В 1843 р. Генрих V. відвідує Англію. На його запрошення

Шатобріян приїздить до Лондону. Генрих V. приймає його з пошаною сина і сердечністю приятеля. Коли Шатобріян відїздив до Франції, Генрих V. просив його, щоби передав привіт батьківщині і сказав землякам, що нічого собі в житті не бажає, як тільки служити Франції в душі науки Шатобріяна. Так на склоні життя Шатобріян мав хвилину щастя, яке йому дало признання з уст молодого голови старої династії Бурбонів. Ще раз перед смертю відвідав він в 1845 р. Генриха V., що тоді перебував у Венеції. Це був останній акт його політичної діяльності¹⁾.

V. Віщі слова.

Останні літа життя Шатобріяна були повні просто вішого надхнення, коли він задивлений в будуччину предсказував сьогоднішню всесвітню руїну і хаос. „Цивілізація — писав він в 1840 року — дійшла дуже високо, але це цивілізація матеріальна, безплідна; вона нічого не створить, бо їй недостає морального чинника. Прокидаються якісь нові народи, але до створення нових народів треба іти шляхами неба. Залізні шляхи тим скорше доведуть нас до пропасти“. „Одно певне — писав на іншому місці ще в 1820 р. — що ніяке світло не засвітить над Францією й Європою. Стара суспільність дитиніє, маячить і розкладається“.

Упадок Бурбонів мав в очах Шатобріяна значіння загальноєвропейське, він заповідав упадок всіх тронів і династій. Відхід роду Бурбонів з тисячелітною традицією залишив по собі безконечну порожнечу. „Ті люди — слова Шатобріяна — такі малі в наших очах, падаючи, потрясли Європою!“ Згодом прийде черга на всіх „готицьких королів, великих васалів під зверхністю Капетингів“. „Ідемо до загальної демократичної революції“ — предсказував Шатобріян, зображуючи суть тодішньої кризи духа у Франції (1833 р.). „Але опісля що? Народи і люди знівелюються у рівності. Нівеляція душ і характерів, панування числа над інтелігенцією, хаос партій, що множаться і розпадаються на щораз менші групи, врешті диктаторські деспотизми як неминучий наслідок демократичної глупоти, демократичного розладу. Ті деспотизми не будуть тривки, але будуть дошкульні, тверді. Опісля наступить епоха довгого гниття. Демократична ідея доведена до безглуздя, похоронить політичну свободу, а разом з нею гідність людини“.

Не помилявся Шатобріян. Гниття обняло нині цілий світ.

VI. В далековиді вічного й незмінного.

Врешті окремої згадки вимагає спосіб писання автора монографії про Шатобріяна. Маріян Здєховський належить до цього — особливо сьогодні рідкого — типу вчених, що у своїй творчості сполучують науку з мистецтвом. Мета наукової діяльності Здєховського — це не сухе, точне і байдуже до життя дослі-

¹⁾ Шатобріян вродився 4. IX. 1768., помер — 4. VII. 1845 р.

джування, але наче „співжиття“ з письменниками, вишукування у них універсальних, вічно актуальних і живих правд.

Як людина глибоко релігійна, наділена гарячими релігійними почуваннями і багата у велике релігійне знання — Маріян Здєховський робить Євангелію мірилом не тільки одиничного, але також і громадського, політичного життя. Голос сумління є для нього завжди найвищим наказом. Тому характеристичною прикметою його творів і його життя є велика — сьогодні така рідка і майже вигибаюча — громадянська відвага.

Безкомпромисовий ворог всякого зла, несправедливості і підлоти Маріян Здєховський осуджує злочини французької революції, пригадує огиду більшовизму, намагається порушити збайдужіле сумління новітньої людини, запалити її серце й увая вогнем туги за вічним добром — за Богом.

Стиль М. Здєховського простий, скромний. Поруч елічних образів минулого — дуже часті ліричні дигресії, що звязують минуле з сучасним. М. Здєховський не може бути тільки пасивним оповідачем. Він мусить висловити своє обурення, гнів, радість, жаль і тугу. Але робить це гідно, так, що ніколи не висуває своєї особи.

Таксамо його осуди не мають в собі нічого з плиткого моралізаторства. Вони є наче природним вислідом зображених подій. Вражають своєю глибиною, що пливе з правдивого переняття проповідуваними засадами. Замість багато розписуватися про жах французької революції Здєховський дає кілька образів революційного терору. Звязує це з нашими часами і нагадує людині про совість і моральну відповідальність. Таксамо замість вихвалити чесноту й осуджувати людську підлість — Здєховський дає образ шляхетного Шатобріана і підлого, злочинного Фуше та підло-безідейного Талейрана. Завдяки письменницькому талантові автора Шатобріан притягає своїм моральним достоїнством, викликає тугу за вищим і кращим життям — одним словом розбурхує духове плесо читача думкою про якість його власних чинів.

Як поодинокі постаті, так поодинокі твори Здєховського підносять читача понад рівень будня, викликають зворушення (нпр. смерть Наполеона, прощання Генриха V. зі Шатобріаном у 1843 р.), є неначе чимось в роді далековиду, що дозволяє серед хаосу щоденних дрібниць доглянути вічне і незмінне. Глибокий песимізм — думка, що на світі немає нічого тривкого, все пройде — це основний тон писань Здєховського. Таке духове наставлення — це велика сила його творів: воно покорює, очищує і заспокоює.

VII. Три лицарські типи.

Є людські типи, що без огляду на час і середовище носять у своїх душах зародки тих самих вічних ідей. Трьома відмінами такого вічного лицарського типу людини є Шатобріан, Здєховський і Липинський: шляхтич бретонський, нащадок лицарів,

що брали участь в христових походах, шляхтич польський білорусько-литовський, шляхтич український. Географічно — це Франція, Польща і Україна. Історично — це друга половина XVIII і перша XIX століття, кінець XIX і перша половина XX століття, перша половина XX століття. За Штотбріяна — це боротьба з хаосом французької революції, за Здзеховського і Липинського — це боротьба з тим самим революційним хаосом, що заволодів повоєнними громадянствами. Без огляду на час і простір — це боротьба за здійснення тих самих ідей: Бога у релігії, людської гідності і громадянської свободи у політиці. Здійсненням першого є для Штотбріяна, Здзеховського і Липинського католицизм, здійсненням другого — конституційна монархія, що як монарха так і громадян ставить під законом.

Честь — оцей скріплений голос сумління є двигуном чинів Штотбріяна, Здзеховського і Липинського.

Штотбріяни борються з Наполеоном, з реакційними роялістами і з революційними бонапартистами, з Людовиком Пилипом. Відкидає ласку Наноліона й Орлеанів, справи Бурбонів боронить аж до смерті.

Здзеховський — прихильник марш. Пілсудського. Коли в 1923 р. Пілсудський, що тоді був в опозиції, приїздив до Вільна — то на дворці завсіди його витав і пращав в імені відновленого ним університету Маріян Здзеховський. В березні 1926 р. Здзеховський як ректор організує величаве свято з приводу іменин Пілсудського, на якому виголошує промову, що накликувала до чину з травня 1926 р. Але коли після цього прийшли події, що були у противенстві до засад Здзеховського, він, вірний своєму сумлінню, реагує відкритим листом до голови держави. Мислитель великої міри не увійшов до Академії Польського Письменства, ані не дістав затвердження почесної професури. Але морально у перспективі історії виріс до розмірів Штотбріяна!

Липинський в імя своєї монархічної ідеї видав війну сучасному і минулому українству. Дав доказ великої громадянської відваги, але короною його моральної величі стала його боротьба з нікчемністю людей з його власного табору, його боротьба за честь і повагу української монархічної ідеї. Вона доказала, що найвищим наказом було для Липинського його внутрішнє переконання, що він, вірний голосові своєї совісті не захитався перед прилюдним визнанням своєї політичної помилки, що вище власної амбіції ставив загальне добро.

Велич Штотбріяна, повага старого бурбонського прапору, шляхетність книжок Здзеховського, ясна постать бл. п. Липинського, не дозволяє назвати тут по імені цих, що монархічну ідею зрозуміли як затрату всякого почуття приличності у політиці, чи як рабське відречення від всякої самостійної думки. Зрештою про все це достаточо відомо*).

*) Справа докладно зясована у „Збірниках Хліборобської України“, вид. „Братства українських клясократів-монархістів“.

